

До 110-річчя початку Першої світової війни

<https://doi.org/10.15407/uhj2024.04.051>
УДК 94(477)(930)“1918”

Руслан ПИРІГ

доктор історичних наук, професор,
головний науковий співробітник,
Інститут історії України НАН України (Київ, Україна)
ruslan_pyrih@ukr.net
<https://orcid.org/0000-0001-6232-210X>

УКРАЇНСЬКА ГЕТЬМАНСЬКА ДЕРЖАВА В ІМПЕРАТИВАХ ФІНАЛУ СВІТОВОЇ ВІЙНИ (1918 р.)

Мета полягає в дослідженні впливу завершення Першої світової війни на долю породженого центральноєвропейськими імперіями українського гетьманського державного проекту. Визначення ролі прагматичних інтересів німецько-австрійських союзників, геополітичних планів країн Антанти і свідомісних візій П. Скоропадського у транзиті гетьманської держави від декларованої самостійності до відродження «великої Росії». **Методологічною основою** є принципи історизму, науковості, проблемно-хронологічний метод та персоніфікації подій. Особлива увага приділена критичному аналізу історіографічних джерел, їх верифікації. **Наукова новизна** полягає у системному висвітленні впливу глобальних чинників завершального етапу Великої війни на процеси національного державотворення, зокрема постання і крах Української Держави П. Скоропадського. Досліджуються причини мінливості політичних лояльностей її очільника, які призвели до відмови від самостійності України на користь відродження федеративної Росії. **Висновки.** Створення й падіння гетьманської держави було детерміноване воєнно-політичними колізіями Першої світової. Жорстка прив'язка до одного з протиборчих блоків відвела їй роль сателіта. П. Скоропадський опинився у становищі добровільно-вимушеного германофіла, чия держава своїми продовольчо-сировинними ресурсами працювала на зміцнення обороноздатності Четвертого союзу. Доводиться, що поширені у сучасній українській історіографії твердження про

Цитування: Пиріг Р. Українська гетьманська держава в імперативах фіналу світової війни (1918 р.). *Український історичний журнал*. 2024. № 4 (577). С. 51—71. <https://doi.org/10.15407/uhj2024.04.051>

© Видавець ВД «Академперіодика» НАН України, 2024. Стаття опублікована на умовах відкритого доступу за ліцензією CC BY-NC-ND license (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>)

ISSN 0130-5247. Український історичний журнал. 2024. № 4 (577)

таємні зв'язки гетьмана з французами і британцями — лише конспірологічні версії. Крутий злам у перебігу Великої війни, нищівна поразка союзників гетьмана змусили П. Скоропадського шукати шляхів порятунку держави. Однак твердий курс Антанти на відродження Росії не залишив йому вибору. Проголошення федеративної грамоти було спричинено геополітичною ситуацією, радикалізацією соціалістичної опозиції, лідерством Добровольчої армії в об'єднаному антибільшовицькому фронті. Певну роль відіграла й дихотомна російсько-українська ментальність гетьмана, рософільський сегмент якої гальванізувався у критичній ситуації. Однак навіть гіпотетичні сподівання на збереження української державності були перекреслені наслідками Першої світової війни.

Ключові слова: *Українська Держава, Німецька імперія, Перша світова війна, Четверний союз, Антанта, П. Скоропадський, Вільгельм II, В. Гренер, Е. Енно.*

Тема «Перша світова війна та Україна» належить до найбільш повно висвітлених у сучасній українській історіографії. Вона представлена не тільки численними науковими статтями, а й фундаментальними виданнями, в тому числі синтетичного характеру [1—6]. Слід відзначити колективну монографію «Велика війна 1914—1918 рр. і Україна», в якій окремий розділ присвячений висвітленню ролі «українського питання» на всіх етапах світової війни та впливу протиборчих альянсів на перебіг державно-політичних процесів в Україні. Зокрема О. Реєнт наголошує, що кардинальна зміна геополітичної ситуації восени 1918 р. зробила становище гетьманської держави хитким. Вона не мала регулярної армії, а з розпадом Австро-Угорщини й революційними подіями в Німеччині їй загрожувала окупація Антанти [4, С. 389]. Виразним свідченням високого ступеня розробленості проблеми стала поява низки ґрунтовних історіографічних досліджень [1, 7—9]. У величезному масиві тематичної літератури не обійдені увагою й сюжети щодо державного усамостійнення та міжнародної правосуб'єктності України. Насамперед домінують проблеми генези «українського питання», його актуалізації в роки війни, брестського «дебюту» УНР, трансформації союзної допомоги у жорстку окупаційну практику економічного визиску. Врешті й ліквідація УНР та постання гетьманської держави було імперативом Великої війни, детермінованим продовольчою кризою центральноєвропейських імперій [10, С. 268; 11, С. 131; 12, С. 66].

Однак не тільки у синтетичних, але й у працях з історії Української Держави найменш висвітленими, або ж поданими досить контрверсійно, залишаються складні та драматичні події, обумовлені фінальною стадією світової війни. Немає комплексного наукового дослідження діяльності гетьмана П. Скоропадського, уряду, соціалістичної опозиції, внутрішніх правоконсервативних сил, російської політичної еліти в умовах виразного назрівання воєнної поразки Четверного союзу, а також участі переможеної Німеччини в долі свого союзника та позиції переможниці Антанти щодо державності сателіта ворожого табору. Безперечно, окремі питання цієї теми знайшли висвітлення у працях з історії Української Держави 1918 р., про них йтиметься у цій статті.

Загалом чимала наукова й публіцистична література з історії драматичного фіналу гетьманату концентрується навколо двох вузлових проблем, які майже виключають однозначну відповідь: П. Скоропадський — германофіл чи антан-

тист? Федеративна грамота гетьмана — відмова від державної самостійності чи спроба її порятунку в лоні відроджуваної Росії? Опрацювавши основний масив тематичної літератури, а також спираючись на багаторічні студіювання історії Української Держави [13—16], спробуємо подати власні візії подій завершального етапу її функціонування, обумовленого фіналом світової війни.

Основні дослідницькі завдання автор убачає у висвітленні причин постанови гетьманської держави і її статусу в контексті тогочасного протистояння військово-політичних альянсів; ступеню союзницького германофільства гетьмана; геополітичних впливів і внутрішніх чинників кардинальної зміни його політичного курсу; контроверсійності федеративної грамоти П. Скоропадського; закономірності краху гетьманського державного проекту в умовах геополітичних викликів Великої війни.

Характерно, що всі дослідники історії останнього українського гетьманату до своєї аргументації неодмінно залучають спогади П. Скоропадського. Усвідомлюючи, що сучасники й нащадки неминуче поставлять йому на карб крах очолюваної ним держави, він присвятив цим сюжетам розлогі міркування, які, попри їх щирість, мають виправдовувальний характер. Певною квінтесенцією цих роздумів стало запевнення гетьмана: «Я не германофіл, не антантист; я готовий чесно працювати з тими й іншими, якщо вони дають що-небудь моїй країні» [17, С. 192].

Закладена ще в міжвоєнну добу минулого століття дихотомна історіографічна традиція перейшла й у сучасну наукову літературу, поділивши дослідників на критиків та адептів. Перші як незаперечну аргументацію продовжують використовувати таврування гетьманату у працях ідейних опонентів П. Скоропадського¹, особливо часто посилаючись на В. Винниченка, П. Христюка, І. Мазепу та ін. [18, С. 26, 103; 19, С. 233—234]. Зокрема правознавець О. Мироненко вважав гетьманат «українським різновидом давно відомої в історії людства класичної маріократії» [20, С. 252—260]. З такою оцінкою погоджується й відомий історик В. Солдатенко, характеризуючи гетьманський режим як «маріонетковий». Безумовно, такі оцінки означають беззаперечне визнання авторами германофільства П. Скоропадського.

Інші українські дослідники намагаються довести, що й в умовах тотального контролю німецької окупаційної влади П. Скоропадський залишався антантофілом. За відсутності належної аргументації вони часто вдаються до конспірологічних припущень. Автора монографії «Павло Скоропадський — останній гетьман України» В. Савченка навряд чи можна віднести до адептів гетьмана. Він чи не єдиний із сучасних дослідників гетьманату переконаний, що у спогадах П. Скоропадський «замовчує проблему», «вводить в оману», «лукавить», «бреше» і т. д. [21, С. 148, 276]. У контексті нашої студії привертають увагу твердження

¹ Так, В. Винниченко вважав «гетьманщину» 1918 р. маріонетковою і сповна використав свій талант белетриста для негативних / образливих оцінок П. Скоропадського, густо замішаних на особистій неприязні та класовій ненависті. До речі, щодо самого В. Винниченка чи С. Петлюри гетьман у спогадах не опускався до подібних «епітетів». «Ображений» М. Грушевський також кваліфікував його режим як німецьку маріонетку.

В. Савченка стосовно антантофільства П. Скоропадського. Вся доказова база автора ґрунтується на умовному способі, не властивому науковим дослідженням. Спробуємо розглянути ці умоглядні припущення детальніше: «Скоропадський був таємним, неймовірно засекреченим агентом Антанти» [21, С. 258]. Ця версія вибудовується на франкмасонстві П. Скоропадського та його секретаря С. Моркотуна. Однак за останнє понад століття так і не знайшлося фактів антинімецької діяльності очільника Української Держави. «Можливо, гетьман сам інсценував локальні повстання проти свого режиму, відтягуючи австро-німецькі гарнізони в Україну» [21, С. 258]. За такою логікою виходить, що П. Скоропадський так дбав про перемогу Франції, що свідомо приніс у жертву десятки тисяч українців.

П. Гай-Нижник також дотримується подібної версії, але не вдаючись до умовного способу: «П. Скоропадський вже з перших місяців свого гетьманування все ж таки мав не лише налагоджені глибоко втаємничені контакти, а й певні попередні домовленості з представниками країн Антанти, а саме — французами та англійцями» [22, С. 39]. Однак аргументація цих тверджень знов-таки базується на хиткому ґрунті конспірологічних історій. Адептів антантофільства гетьмана не переконують навіть його прямі запевнення у протилежному: «Важко було б працювати з американцями чи іншими союзниками, коли країна зайнята німецькими та австрійськими військами, коли я не маю ніякої можливості не тільки з ними зв'язатись особисто, але й послати свого агента» [17, С. 265]. Слід відзначити, що в новій публіцистичній праці П. Гай-Нижника й М. Томенка «Таємниці і міфи останнього гетьмана України» антантофільство П. Скоропадського згадується лише побіжно та в менш ствердному тоні [23, С. 336]. Як бачимо, ретроспективна мемуарна декларація П. Скоропадського — «Я не германofil, не антантист» — не переконала ані його прихильників, ані критиків.

На нашу думку, виклики Першої світової війни змусили гетьмана бути й тим, й іншим. Росія разом з Англією та Францією була членом Антанти — військово-політичного блоку, який вів війну з Четверним союзом (Німеччина, Австро-Угорщина, Туреччина, Болгарія). Генерал П. Скоропадський воював проти німецьких військ і був природним антантистом, та сприймав це як державну політику. Описуючи своє ставлення до німців у січні 1918 р., він стверджував, що «був налаштований» проти них, «недавно ще воював із ними, розлючений їх політикою з більшовиками, я не міг з ними примиритися» [17, С. 113].

Пройде зовсім небагато часу й колишні вороги — Центральні держави у Бресті під тиском загрозливих внутрішніх чинників візьмуться за розв'язання «українського питання» на свою користь і стануть союзниками-рятівниками демосоціалістичної Центральної Ради, зовсім нелюбої генералові П. Скоропадському. Згодом німецьке командування в Україні усвідомить, що управлінська неієздатність та соціалізаторська політика уряду УНР призводять до зриву постачання українського продовольства, стаючи глобальною загрозою для боєздатності німецької армії.

Передумови, основні рушії й деталі державного перевороту 29 квітня 1918 р. хрестоматійно відомі [15, С. 26—29, 67—86]. Німецьке командування

з метою привести до влади більш працездатний і керований уряд використало незадоволення внутрішніх опозиційних сил діяльністю Центральної Ради, визначило особу майбутнього правителя, дозволило проведення хліборобського з'їзду, який і проголосив нащадка давнього українського шляхетського роду П. Скоропадського гетьманом. Саме з його постаттю був пов'язаний і вибір моделі держави — у формі гетьманату.

Отримавши «булаву» з рук представників власницьких кіл і німецького імператора², П. Скоропадський став добровільно-вимушеним германофілом. Уже з перших днів він намагався довести свою прихильність Берліну низкою доволі сервілістичних заяв. Зокрема в одному з інтерв'ю він наголосив, що тісне зближення з Німеччиною — не лише особиста потреба гетьмана, але й усієї України, що «не знає нікого, від кого можна навчитися більше державності та винести більше користі, ніж від Німеччини»³. В інтерв'ю «*Berliner Lokal-Anzeiger*» розлого говорив про важливість для самостійної України добросусідських відносин із Центральними державами.

Водночас німецька преса, за винятком видання соціал-демократів «*Vorgwärts*», формувала у громадськості думку, що українці самі змінили правління «незрілих хлопчаків», «утопістів-соціалістів» на справжнього державного мужа, прихильного до Німеччини. З'явилися навіть порівняння П. Скоропадського з відомими французькими діячами — королем Людовіком XIV і генералом Ж. Буланже⁴.

Дещо інший характер мали офіційні оцінки новими союзниками П. Скоропадського та гетьманату, які циркулювали закритими каналами зв'язку. Вже на третій день після перевороту штаб німецьких військ у Києві в донесенні командувачеві Східного фронту так характеризував очільника Української Держави: «В наш час ідеологів, фантастів і недоумкуватості він у крайньому випадку проявив себе як чоловік... Він також ясно усвідомлює, що відновити нормальний рівень економіки країни можна тільки за умови повної орієнтації на Німеччину. В даний момент Скоропадський цілком і повністю під впливом головного командування» (тобто штабу групи армій «Айхгорн») [30, С. 61].

Безперечно, такі оцінки породжені порівнянням невдалої співпраці з урядовцями УНР та обнадійливими контактами з гетьманом. Однак німецькі штабні аналітики були досить обережними у прогнозах: «Чи довго Скоропадський утримається при владі — сказати важко. Це буде залежати не тільки від нього, але в першу чергу від працездатності уряду, від того, чи залишиться він під німецьким впливом» [30, С. 63]. Ще більш песимістично навіть, із присмаком цинізму, оцінювали майбутнє Української Держави керівники Австро-Угорщини.

² 26 квітня 1918 р. кайзер Вільгельм II дав особистий дозвіл на приведення до влади генерала П. Скоропадського.

³ *Vossische Zeitung*. 1918. 13 Mai.

⁴ *L'Ukraine*. 1918. 5 Juin; *Tägliche Rundschau*. 1918. 23 Mai. На нашу думку, порівняння явно перебільшені та не зовсім толерантні, особливо з огляду на втечу й самогубство Ж. Буланже.

Начальник австрійського генштабу А. Арц не виключав, що «гетьманство залишиться як коротке інтермецо». Він також уважав, що воно німцями й задумане тільки як фундамент для розв'язання «російського питання». Австрійський імператор Карл І у листі до ерцгерцога Вільгельма у травні 1918 р. писав: «Тепер ще цілком неможливо передбачити, чи зміцниться гетьманський режим надовго. Якщо Скоропадський буде скинутий, то це буде тільки епізодом, який нас мало торкатиметься» [30, С. 153].

Слід відзначити, що німецькі військовики та дипломати в Києві ставилися до П. Скоропадського з достатньою повагою й тактом. Генерал В. Гренер у спогадах відзначав, що йому особисто гетьман від початку був симпатичний, а «в усіх німецьких діячів, з якими він спілкувався, викликав увагу та повагу. Він був надійний і чесний» [31, С. 400]. Посол барон А. Мумм уважав його «чимось середнім між правлячим монархом і президентом республіки» [30, С. 163]. П. Скоропадський у спогадах також досить високо оцінив фахові й людські риси цих двох провідних постатей у реалізації політики Берліна щодо України [17, С. 191].

Вірний узятим зобов'язанням гетьман і цілком керований, дієздатний український уряд у травні — липні 1918 р. влаштовували як оберкомандо, так і посольство. Щоправда, вони допускали пряме втручання в діяльність кабінету й не зовсім коректне поводження з прем'єром Ф. Лизогубом, чого не дозволяли стосовно П. Скоропадського [30, С. 75].

Друга битва на Марні (15 липня — 6 серпня 1918 р.)⁵ поклала початок перелому у Великій війні на користь Антанти, потужно підсиленої Сполученими Штатами Америки. Цей крутий злам ще не зовсім усвідомлено, але вже невідворотно втручався в долю української гетьманської держави. Важкі наслідки поразки на Західному фронті змусили керівництво Німеччини аналізувати можливості продовження боротьби, зокрема й питання продовольчих ресурсів. Умови тристоронніх українсько-німецько-австрійських економічних угод виконувалися повільно. До того ж 31 липня сплив термін їх дії, а нових укладено не було. В Берліні усвідомлювали, що з огляду на воєнні невдачі український уряд може затягувати підписання нового договору, поглиблюючи продовольчу кризу.

На початку серпня 1918 р. канцлер Г. Гертлінг телеграфом запитував німецьке посольство в Києві щодо особи П. Скоропадського та його цілей. Посол А. Мумм у відповіді писав: «Маю честь покірливо повідомити, що гетьман насамперед солдат. Це пряма, відкрита натура, германофіл до мозку кісток, щирий прихильник Німеччини» [30, С. 163]. Щоправда, на запитання канцлера, чи підтримує український очільник зв'язки з антантівськими колами, посол не відповів. Очевидно, ніяких даних про такі контакти він не мав.

Підозри берлінських аналітиків щодо можливої непоступливості представників України підтвердилися. 12 серпня 1918 р. в листі до МЗС А. Мумм із три-

⁵ Німці втратили 168 тис. осіб, у тому числі до 30 тис. полоненими, а також 793 гармати. Втрати союзників теж були важкими, але німецька армія вже не мала резервів для відновлення.

вогою повідомляв, що економічні переговори просуються «черепашачим кроком», а з головою української делегації міністром С. Гутником важко працювати «російськими методами». Причини цього він убачав у «нищівному враженні, викликаному тут нашими поразками на Західному фронті» [30, С. 101].

Невизначеність подальшого постачання українського збіжжя й сировини в умовах оборонних операцій на фронті світової війни настільки гостро сприймалася керівництвом Німеччини, що воно вдалося до дій, безпрецедентних в історії міждержавних дипломатичних відносин. Делегація на чолі з прем'єром Ф. Лизогубом продовжувала поїздку країною аж до 30 серпня, а МЗС Німеччини 27 серпня направило до Києва запрошення П. Скоропадському прибути з офіційним візитом. Приїзду гетьмана надавалося такого значення, що запрошення було надіслане від імені кайзера, а посольство отримало вказівку: «Згідно з розпорядженням імператора прошу прискорити виїзд гетьмана та, якщо це можливо, влаштувати так, щоб він уже прибув сюди наступного тижня» [30, С. 134].

Десятиденний візит П. Скоропадського до Німеччини висвітлений досить повно. Насамперед це зробив сам гетьман у своїх спогадах, описавши знакові для нього події розлого й у хронологічній послідовності [17, С. 272—282]. Спеціальні студії цьому питанню присвятили Р. Пиріг, П. Гай-Нижник та інші автори [24, 32].

П. Скоропадський щиро тішився особистим запрошенням німецького монарха. Прийнявши доповідь Ф. Лизогуба про результати поїздки, гетьман виокремив коло проблем, які сподівався вирішити особисто при зустрічах із вищим керівництвом Німеччини. Очевидно, він усвідомлював справжні мотиви організації такого термінового й засекреченого візиту. Адже лише щойно завершилася не зовсім вдала поїздка української урядової делегації на чолі з прем'єром. Справжні причини відвідин крилися не в непереборному бажанні кайзера побачитися з правителем України — вони виявилися набагато глибшими й були продиктовані новими реаліями Великої війни.

Офіційний візит П. Скоропадського до Німеччини 4—15 вересня 1918 р. отримав найвищий державний рівень⁶. Відбулися зустрічі й переговори з імператором, канцлером, керівництвом генштабу, державним секретарем МЗС, промисловим магнатом Б. Крупном. Гетьман також відвідав принца Генріха Пруського, брата кайзера і принцесу Ірен, сестру російської імператриці Олександри Федорівни. Досить насиченою була культурна програма.

Аудієнція у Вільгельма II мала церемоніальний характер. Гість отримав високу державну нагороду Німеччини — Великий хрест Червоного орла. Світська розмова точилася навколо минулого Росії, столипінської реформи, долі родини Романових. Головні питання, які намагався розв'язати П. Скоропадський, обговорювалися з канцлером Г. Гертлінгом і керівництвом МЗС. Ключове з них — приєднання Криму до України — знайшло несподівано швидку підтримку. Інший блок життєво важливих для української сторони проблем порушувався 9 вересня в перемовинах з генералами П. Гінденбургом та Е. Людендорфом.

⁶ До речі, це був останній візит очільника іноземної держави до Німецької імперії.

Ішлося про передачу Києву Чорноморського флоту, дозвіл формувати повноцінні збройні сили, протидію можливій агресії з боку РСФРР. У спогадах гетьман констатував, що з усіх порушених ним пунктів отримав відповідь «у позитивному смислі» [17, С. 280].

П. Скоропадський мав усі підстави бути задоволеним результатами візиту. Нагальні проблеми державного розвитку України здобули перспективу вирішення. Але й вище керівництво Німеччини, організувавши помпезний прийом очільників Української Держави, досягло своєї стратегічної мети — укласти нові економічні угоди. 9 вересня 1918 р. пізно ввечері чергове засідання гетьманського уряду було оголошене закритим і вже під ранок 10 вересня кабінет уповноважив С. Гутника підписати загальний тристоронній економічний договір, що й було зроблено того ж дня⁷. Не маючи інформації про результати візиту гетьмана та усвідомлюючи всю обтяжливість нових зобов'язань, в ухваленій постанові урядовці зробили характерне застереження: «Рада Міністрів рахує, все ж таки, необхідним взяти на себе моральну відповідальність за підпис договору, умови котрого не можна визнати цілком погожими» [33, С. 278—279].

Під час візиту П. Скоропадський не виніс враження про близькість поразки Четверного союзу. Справжня картина з'ясувалася невдовзі після повернення до Києва. Війська Антанти перейшли в наступ, був прорваний Балканський фронт. Болгарія виходила з війни. 28 вересня 1918 р. генштаб повідомив імператорові й канцлерові про катастрофічне становище армії та наполягав на укладанні перемир'я.

П. Скоропадський усвідомлював, що поразка Четверного союзу може призвести до евакуації його військ з України, залишивши фактично беззбройну гетьманську державу наодинці з більшовицькою Росією. В. Гренер порадив офіційно звернутися до Берліна з проханням не виводити німецькі війська. Бажання гетьмана цілком збігалось з намірами німецького уряду зберегти й у повоєнний час можливості для економічної експлуатації України. Однак наприкінці жовтня В. Гренер був переведений до генштабу, оберкомандо в Києві втрачав авторитет, натомість дієвою силою стали солдатські ради, які вимагали повернення військ на Батьківщину.

Агонія Німецької імперії гальванізувала дії розмаїтого українського політикуму і спрямувала їхні зусилля на пошук порозуміння з державами-переможницями. Діставши згоду німецького посольства, Рада Міністрів уживала заходів до встановлення контактів із країнами Антанти. Було ухвалено направити повноважні місії України до США, Британії, Франції⁸. Наприкінці жовтня 1918 р.

⁷ Українська Держава зобов'язалася експортувати до початку грудня 40 млн пудів зерна, борошна, круп, 6 млн пудів рогатої худоби у живій вазі. Крім того, додавалося постачання овець (160 тис. голів), домашньої птиці (2 млн), сала (400 тис. пудів), масла й сирів (60 тис. пудів), цукру (2,5 млн пудів), спирту (до 20 млн л), а також значної кількості сировинних матеріалів.

⁸ Вони так і не змогли розгорнути діяльність: місія І. Коростовця не виїхала до країн перебування, а М. Могилянський дістався Парижа вже після падіння гетьманату.

міністр закордонних справ Д. Дорошенко виїхав у Німеччину, щоб заручитися згодою нового уряду Максиміліана Баденського не виводити німецькі частини з України до приходу військ Антанти, а також установити зв'язки з її представниками в Європі.

На прохання П. Скоропадського російський дипломат І. Коростовець на початку листопада 1918 р. приїхав до Ясс⁹, щоб донести готовність гетьманату до співпраці з державами-переможцями. Однак його сприймали приватною особою та в розмовах виходили з того, що Україна не може бути визнана самостійною, а як союзниця Німеччини — навіть нейтральною. Врешті висунули вимогу змінити уряд, вивівши з нього пронімецьких міністрів, а ставлення до України пов'язували з її подальшою політикою. І. Коростовець мав зустрічі з французьким консулом Е. Енно. Той не бажав навіть послуговуватися словом «Україна», замінюючи його терміном «Південна Русь», а «українське питання» вважав «штучним витвором» Німеччини та Австрії для нібито полегшення поділу й захоплення Росії [34, С. 297—298]. Докладна інформація І. Коростовця разом із невтішними повідомленнями українського посла в Болгарії О. Шульгіна відіграли важливу роль в ухваленні П. Скоропадським рішення про зовнішньополітичну переорієнтацію Української Держави.

В умовах поразки Німеччини динамічно консолідувалася соціалістична опозиція, об'єднана в Український національний союз (УНС). Очолений В. Винниченком, він значно радикалізувався, загрожуючи самому існуванню гетьманського режиму. В. Солдатенко головну причину цього процесу вбачає у провадженій ним «антинародній» політиці [35, С. 40], хоч насправді таку ситуацію вможливила, в першу чергу, поразка Четверного союзу. Лідери опозиції в перемозі Антанти побачили шанс повалити позбавлену підтримки владу П. Скоропадського. Причому зробити це планувалося руками нового німецького ліберально-соціалістичного уряду Максиміліана Баденського. Первісний план верхівки УНС передбачав за допомогою німецьких лівих у Райхстагу примусити гетьмана сформувати повністю проукраїнський кабінет, який скличе Національний конгрес і позбавить його влади. Прихід представників Антанти зустрічатиме вже новий уряд, ніяким чином не пов'язаний із Німеччиною.

За рішенням ЦК Української партії соціалістів-федералістів 9 жовтня 1918 р. С. Єфремов, А. Ніковський та А. Марголін відправили на адресу депутатів Райхстагу розлогу телеграму, в якій вітали зміцнення парламентаризму в Німеччині, запровадження загального виборчого права, висловлювали впевненість у встановленні глобального справедливого миру. Але були й конкретні прохання підтримки німецькими дипломатами заходів УНС щодо зміни влади в Києві. Берлінські депутати-соціалісти швидко відреагували на цю телеграму, склавши детальний план співпраці дипломатів із київськими соціалістами, який уже наступного дня МЗС Німеччини сформулювало як програму дій в Україні й за підписом

⁹ У цьому місті, що на той час було тимчасовою столицею Румунії, перебували дипломатичні місії держав Антанти.

нового очільника відомства В. Зольфа направило посольству в Києві. Ключовим став пункт: «Гетьманові буде дана вказівка про українізацію уряду і проведення аграрної реформи, при цьому він має спиратися на Національний союз, який пізніше може грати роль національних зборів». Містилася навіть вимога видалити з України всі «великоросійські елементи» й агентів Антанти. Радник посольства Г. Берхем і генеральний консул Е. Тіль у дипломатично вишуканій формі повідомили МЗС про складність реалізації вказаних заходів [30, С. 137—138].

Водночас оберкомандо та посольство активно включилися у процес українізації гетьманського уряду, усвідомлюючи, що його кадетський склад тяжітиме до відродження Росії. Але й допустити переважання міністрів-соціалістів було б не менш ризикованим. Генерал В. Гренер вів тривалі розмови з В. Винниченком, намагаючись погамувати його вимоги повної зміни кабінету. Справу формування уряду взяв у свої руки генконсул Е. Тіль, узгоджуючи кандидатури від гетьмана та опозиції зі власним баченням німецького інтересу.

Однак перспектива українізації Ради Міністрів спричинила раптовий вибух чинника, названого ще у травні 1918 р. однією з німецькомовних газет «*Kadetischen Geiste*» — «кадетські духи», маючи на увазі склад гетьманського уряду¹⁰. 17 жовтня 1918 р., побоюючись радикалізації самостійницького курсу гетьмана, десятеро міністрів-кадетів оприлюднили політичну заяву, в якій задекларували власні погляди на майбутнє України. Вони зводилися до бажання «бачити своє благополуччя у благополуччі інших російських держав і, зокрема, Великої Росії». Фактично йшлося про федерування України з частинами небільшовицької Росії¹¹. Ця політична позиція міністрів-кадетів довела, що визнання самостійності України для них було ситуативним, суто як необхідний етап до федеративної парламентської чи монархічної Росії.

Консолідований демарш кадетської групи міністрів спричинив урядову кризу. Гетьман розпустив кабінет і 24 жовтня 1918 р. сформував новий, до якого ввійшли п'ятеро представників УНС [36, С. 337]. Склався приблизний паритет проросійської та проукраїнської груп. В. Винниченко відразу заявив про невизнання нового уряду й із невеликою групою однодумців став на шлях підготовки збройного повстання.

Поразка Німеччини у війні викликала занепокоєння і двох потужних власницько-корпоративних об'єднань — Всеукраїнського союзу земельних власників та Союзу промисловості, торгівлі, фінансів і сільського господарства (Протофіс). У жовтні 1918 р. з розвідувальною метою до Ясс виїхав один із лідерів першого — адвокат І. Дусан. На початку листопада він повернувся й у колі кількох міністрів-рософілів зробив доповідь, стверджуючи, що німці остаточно програли кампанію. Водночас він наголосив, що союзне командування зовсім не обізнане, а точніше — неправдиво інформоване про становище в гетьманській Україні. Йшлося про необхідність довести до представників Антанти, що геть-

¹⁰ *Neue Lemberger Zeitung*. 1918. 12 Mai.

¹¹ *Киевская мысль*. 1918. 18 октября.

манові «гостра необхідність диктувала лінію важкої догідливої поведінки перед Берліном» [37, С. 115—116]. З цією метою в Румунію до представників Антанти було відряджено князя М. Куракіна від Протофісу та колишнього російського посла у Відні М. Шебека [38, С. 479].

Революція в Німеччині прискорила дії основних течій різновекторного київського політикуму. П. Скоропадський болісно сприйняв повідомлення з Берліна про зречення імператора Вільгельма II¹² та вважав 9 листопада 1918 р. днем, коли владу було вирвано з його рук [17, С. 303]. Права група уряду (А. Ржепецький, С. Гербель, В. Рейнбот та ін.) таємно розробляла план фактичного перевороту: більшість міністрів на чолі з заступником прем'єра А. Ржепецьким подасть у відставку, а гетьман доручить формування кабінету таємному радникові С. Гербелю. В. Рейнбот стверджував, що П. Скоропадський прийняв їхній план [37, С. 117]. Він розпустив коаліційний і затвердив новий уряд, формування якого вже велося кілька днів. Головою Ради Міністрів став С. Гербель, а в її складі не було жодного прихильника самостійності України [36, С. 70].

Напередодні очільник держави та майбутні урядовці спішно готували документи, якими мали публічно заявити про зміну політичного курсу. П. Скоропадський із О. Палтовим написали текст грамоти, яка дістане назву федеративної. Права група урядовців склала декларацію майбутнього кабінету, яку українською мовою переклав І. Кістяковський, а стилістично опрацював державний секретар С. Завадський.

Датована 14 листопада 1918 р. гетьманська грамота до «всіх українських громадян і козаків» означала зміну політичного курсу Української Держави з самостійницького на федерацію з найбільшовицькою Росією. В ній, зокрема, зазначалося: «Нині перед нами нове державне завдання. Держави Згоди здавна були приятелями колишньої єдиної Російської держави. Тепер, після пережитих Росією великих заворушень, умови її майбутнього існування повинні, безумовно, змінитися. На інших принципах, принципах федеративних, повинна бути відновлена давня могутність і сила всеросійської держави» [36, С. 69—70].

Слід відзначити, що федеративна грамота залишається живильним середовищем продукування контрверсійних оцінок. Неоднозначності кваліфікацій цього кроку сприяв і сам гетьман, який у спогадах визнавав, що це був вимушений, але фактично усвідомлений акт на шляху відновлення Росії. А вже пізніше у зверненні до Ліги Націй підкреслював помилковість цього кроку, наголошуючи, що український народ у своїй масі прагне самостійності [39, С. 531—532].

На наш погляд, найповніше причини й наслідки видання федеративної грамоти розглянув П. Гай-Нижник, докладно висвітливши дипломатичні зусилля П. Скоропадського в пошуках прихильності Антанти, щирі сподівання на рятувну місію її військ, намагання демонструвати позбавлення від вимушеної пронімецької орієнтації й готовність узяти участь у відродженні Росії [22]. В іншій студії дослідник зосередився на аналізі тексту та підтексту федеративної грамоти.

¹² У спогадах він подав сентиментальний сюжет про власну роль у долі колишнього кайзера.

Визнаючи аргументованість основних висновків автора, не можна погодитися з незграбними спробами зняти відповідальність із гетьмана: «Колишній бойовий генерал П. Скоропадський фактично розгубився й підпав під вплив русофільської частини свого оточення, яке досить легко навіяло йому віру в те, що за таких умов лише Антанта, а отже й “біла” Росія [...] стануть запорукою порятунку» [40].

Слід відзначити, що у книжці, яка побачила світ 2023 р., П. Гай-Нижник стверджує, нібито «федеративний хід» видавався тоді «єдино можливим, а відтак й був політичним блефом — доречним, але запізнілним» [23, С. 338]. Однак тезу про «політичне блефування» сам П. Скоропадський переконливо спростовує пафосною кінцівкою своїх спогадів: «Я залишився глибоко переконаним, що Велика Росія відновиться на федеративних засадах [...] де змучена Україна може лише вільно розквітнути» [17, С. 325].

Один із сучасних критиків П. Скоропадського як цілком проросійського діяча С. Литвин визнає федеративну грамоту «трагічною помилкою, котра й досі затьмарює його внесок в українське державотворення» [41, С. 236]. К. Бондаренко вважає «інкримінування» гетьманові «московської орієнтації» безпідставним, адже акт федерації з Росією «був єдино можливий крок у ситуації, що склалася» [42, С. 94—95].

Г. Папакін визнає грамоту П. Скоропадського фатальною, та що нею скористалися як проросійські сили, так й українські соціалісти в антидержавних цілях. Загалом автор намагається пояснити причини хитань гетьмана «від поміркованого — до національного, від національного — до проросійського кабінету, від німців — до Антанти, від демократів — до монархістів, від повної державної незалежності України [...] до горезвісного акту 14 листопада про федерацію з небільшовицькою Росією, якої на той час не існувало». Він знаходить прості, але далекі від розуміння глибинних причин краху цієї форми державності, пояснення. Мовляв, П. Скоропадський — людина романтичних уявлень про політику, став заручником «політичних рухів, угруповань, навіть кланів та окремих діячів». Він програв, тому що був «довірливим до зрадників, чесним з авантюристами та професійними брехунами» [43, С. 17—18, 71]. Очевидно, проти такого спрощення протестував би й сам гетьман.

Можна погодитися з висновками Т. Радугіної, яка присвятила низку спеціальних статей дослідженню причин і наслідків видання федеративного акта: «Грамота була наслідком і прискорювачем логічного розвитку подій, що відбувалися в Україні на тлі геополітичних катаклізмів на одному з етапів національно-визвольних змагань за державність» [44, С. 57—58]. Однак поза увагою авторки залишився аналіз світоглядної мотивації гетьмана до такого, хоч і вимушеного, втім усвідомленого кроку.

На наш погляд, найбільш повно та виважено вдалося це зробити М. Ковальчуку. Шляхом системного аналізу спогадів гетьмана автор відстежив трансформацію його поглядів на державно-політичну модель України не тільки під впливом зовнішніх чинників, але й внутрішніх ментальних засад. Дослідник резюмує: «Тож наслідки власних політичних рішень дорого коштували колиш-

ньому гетьманові: оголошений поза законом, майже однаково чужий всім політичним силам і залишений ними напризволяще разом зі своїми федералістськими переконаннями, він був змушений шукати притулку за кордоном» [25].

Федеративна грамота дійсно була найважчим і найсуперечливішим кроком очільника Української Держави за весь нетривалий період її існування. Він був детермінований низкою надзвичайно складних факторів як міжнародного, так і внутрішнього характеру. В перебігу світової війни стався злам на користь Антанти. Четверний союз, зусиллями провідних держав якого постав і тримався гетьманський режим, зазнав поразки й розпався. Не маючи власної армії, гетьманат виявився беззахисним перед можливістю більшовицької експансії, оскільки уряд РСФРР анулював Брестський мирний договір. На карту була поставлена сама можливість функціонування України не тільки як незалежної, але держави взагалі.

Оголошення грамоти П. Скоропадського про федерацію з небільшовицькою Росією базувалося на двох головних політичних розрахунках. Перший — дати чіткий сигнал Антанті про те, що вона може використати державний потенціал України для відродження Росії. Одночасно це мало слугувати свідченням рішучої відмови від орієнтації на Німеччину. Другим політичним розрахунком було бажання зіпертися на потужне «великоросійське» лобі, яке діяло в Україні. А ще більше — знайти військову силу, здатну захистити гетьманське правління. Головні надії в умовах крутого повороту в бік Росії П. Скоропадський покладав на російських офіцерів, котрих, за його даними, тільки в Києві було до 15 тис. осіб. Проте ці сподівання виявилися марними: «Через кілька днів після появи грамоти великоросійські кола вже ніякої України зовсім не визнавали» [17, С. 308].

Досить виразний політичний жест, зроблений П. Скоропадським, усе ж давав надію на вияв прихильності до Української Держави з боку Антанти. Як з'ясувалося пізніше, велику роль у формуванні негативного ставлення до України відіграв колишній французький консул у Києві Е. Енно. Перебуваючи в Яссах, він наполягав на ліквідації пронімецького правління П. Скоропадського й утворенні об'єднаного російського уряду, слав телеграфні обіцянки приїхати до Києва, вимоги до оберкомандо затримати евакуацію військ, погрози Директорії. Водночас саме на його прибуття як на останню надію врятувати владу так щиро сподівався П. Скоропадський. У спогадах він писав: «Приїхав би у цей час представник Entente, становище різко змінилося б на нашу користь» [17, С. 310].

Поміркований соціаліст і вправний публіцист С. Єфремов іронізував: «Енно, що наче якийсь маг і характерник, враз заповонив був собою весь політичний обрій. “Енно сказав”... “Енно звелів”... “Енно телеграфував”... “Енно обіцяв”... “Енно прийняв депутацію”... “Енно погрожує тим-то”, “Енно домагається того-то”, “Енно з Одеси має приїхати до Києва” і т. ін., без кінця і краю Енно, скрізь і всюди Енно» [45, С. 445].

Вже на першому засіданні кабінету С. Гербеля було ухвалено рішення направити представникам Антанти в Яссах текст урядової декларації про зміну політичного курсу і просити прислати свого дипломатичного представника, а також по два батальйони військ в Київ та Одесу [33, С. 372]. У зв'язку з очікува-

ним прибуттям до Одеси ескадри держав Антанти уряд затвердив повноважну делегацію для її зустрічі у складі міністрів фінансів А. Ржепєцького, закордонних справ Г. Афанасьєва та морського А. Покровського. П. Скоропадський запропонував на українських військових кораблях підняти комбінований морський прапор — андріївський з українським у його крижі. Однак делегація так і не виїхала до Одеси [33, С. 374].

21 листопада 1918 р. було ухвалено постанову підготувати урядове повідомлення про відносини Антанти й України. Гетьманському представникові в Одесі генералові Г. Рауху доручалося інформувати французького консула Е. Енно про бажаність візиту в Київ. 29 листопада надійшло повідомлення про його приїзд. Уряд уповноважив міністра закордонних справ Г. Афанасьєва зустріти дипломата, але той не приїхав. Через кілька днів Г. Раух повідомив про прибуття військ Антанти в Україну. У зв'язку з цим Рада Міністрів виділила 10 млн крб на їх утримання [33, С. 385—399]. 10 грудня 1918 р. П. Скоропадський направив французькому консулові сповнену відачу телеграму¹³, в якій попереджав, що несприїзд його до Києва спричинить загибель України та втягне її в анархію й більшовизм [17, С. 321]. Сподівання гетьмана на рятівну місію держав Згоди не справдилися.

А тим часом представник Антанти на Кубані оголосив про призначення А. Денікіна головкомом усіх збройних сил, які діють проти більшовиків, включаючи й територію України. Незабаром російський генерал визначив командувачем Чорноморського флоту адмірала В. Каніна — колишнього командувача Балтійського флоту. Становище ускладнювалося ще й тим, що майже всі вищі офіцери, які перебували у військово-морських силах Української Держави, перейшли в Добровольчу армію, пізніше — Збройні сили Півдня Росії.

Прибуття до Києва не тільки військ Антанти, але і її представника відкладалося, а ситуація для гетьманського режиму ставала дедалі загрозливішою. Федеративна грамота послужила певним каталізатором дій Директорії з мобілізації повстанських сил. Цьому сприяв і нейтралітет німецьких військ. Нечисленні захисники столиці — добровольчі офіцерські дружини — не змогли втримати фронт. 14 листопада 1918 р. своєю останньою грамотою гетьман П. Скоропадський визнав, що «Бог не дав йому сили» впоратися з поставленими завданнями і зрікся влади [17, С. 378].

* * *

Останній рік Першої світової війни підніс до міжнародного рівня «українське питання», актуалізоване ще революційними подіями 1917 р. в Росії. Землі українців по обидва боки лінії фронту стали одним із головних театрів воєнних дій. І Антанта в особі Російської імперії, і провідні країни Четверного союзу — Німеччина та Австро-Угорщина, мали свої територіально-експансіоністські плани, які намагалися реалізувати у ході бойових операцій. Тривалі бої наприкінці 1917 р. загострили проблему продовольчих і сировинних ресурсів Цент-

¹³ Її перехопив генерал О. Греков, який перейшов на бік Директорії.

ральних держав до кризового стану. В пошуках ослаблення Антанти шляхом укладання сепаратного миру з РСФРР, німецькі й австрійські дипломати виявили до напівсамостійної УНР, анексованої більшовиками, цілком прагматичний інтерес як до колишньої «житниці Європи». Терміново проголосивши самостійність, УНР уклала Брестський мир, запросила військову допомогу нових союзників, погодила досить обтяжливі умови економічних договорів.

Лідери соціалістичної Центральної Ради не усвідомлювали наслідків перебування півмільйонної армії центральноєвропейських імперій на теренах України. До того ж виявили управлінську неспроможність організувати постачання збіжжя й сировини до Німеччини та Австро-Угорщини. Загроза провалу військової операції, задля якої із Західного й Балканського театрів бойових дій були зняті десятки дивізій, змусила штаб німецьких військ у Києві інспірувати державний переворот. Спокусливі наміри генерала В. Гренера запровадити в Україні пряме військове правління (як у Бельгії та Сербії) не знайшли підтримки у відомстві канцлера, зважаючи на реакцію лівих фракцій Райхстагу.

Старанно розроблений та узгоджений у Берліні план державного перевороту був педантично реалізований. Центральна Рада безболісно повалена. Дозволений хліборобський конгрес проголосив очільником України неординарну постать — російського генерала, царського аристократа й водночас нащадка українського гетьманського роду П. Скоропадського. Взяті ним письмові зобов'язання — виконувати брестські економічні угоди, не створювати регулярну армію, не скликати Установчі збори та інші, значно обмежили владні прерогативи нового правителя України. Ситуацію ускладнювала й та обставина, що склад гетьманського уряду був погоджений із начальником штабу оберкомандо В. Гренером і надалі контролювався німецькими військовиками та дипломатами. Взагалі Українська Держава виявилася набагато тісніше, ніж УНР, прив'язаною до колісничі Четверного союзу, ставши в очах Антанти його сателітом (що й визначило її долю).

Попри патріотичні поривання П. Скоропадського прислужитися Батьківщині та запізнілі запевнення в послідовній зневірі в перемозі Німеччини, він став добровільно-вимушеним германофілом. Фактично, гетьманську булаву він отримав із волі кайзера, а тому робив сервілістичні заяви, прийняв найвищу пруську нагороду, чесно виконував узяті зобов'язання, посилюючи оборонні спроможності Четверного союзу. Повага до гетьмана з боку штабу німецьких військ і посольства в Києві була цілком заслуженою, хоча до осені 1918 р. над його головою висів дамоклів меч, який нещадно покарав Центральну Раду.

Поширювані у сучасній українській історіографії твердження про таємні зв'язки П. Скоропадського з державами Антанти базуються на конспірологічних припущеннях і міфологемах, які жодній верифікації не піддаються. Сам гетьман прямо заявляв, що «не мав ніякої можливості не тільки з ними зв'язатись особисто, але й послати свого агента». І тільки у жовтні 1918 р., коли перелом у ході війни став очевидним, він із дозволу німців розпочав пошук контактів із представниками Антанти.

Фінальні акорди Великої війни спричинили усвідомлення П. Скоропадським необхідності зміни зовнішньополітичного курсу. Спочатку він ще сподівався зберегти українську державність. З'явилися публічні заяви про нейтралітет, направлення до країн Антанти дипломатичних місій та одночасні звернення до Берліна затримати частину військ в Україні. Однак повідомлення українських посольств і спеціальна місія посланця гетьмана І. Коростовця до Ясс дали зрозуміти, що Україна як союзник Німеччини не може розраховувати не тільки на нейтралітет, але й на існування взагалі. Повоєнні плани Антанти передбачали відродження Росії.

Очікувана капітуляція Німеччини, розпад Австро-Угорської імперії загострили внутрішньоукраїнську ситуацію. Об'єднана в УНС соціалістична опозиція радикалізувалася, знайшла підтримку з боку лівих фракцій Райхстагу і сподівалася на повну зміну уряду, який скличе Національний конгрес та позбавить гетьмана влади. Нове правління, не пов'язане з Німеччиною, буде визнане Антантою. Водночас десятеро міністрів-кадетів, намагаючись не допустити українізації кабінету, виступили із заявою про необхідність союзу з іншими російськими державами, зокрема й з «Великоросією». Це спричинило відставку уряду та формування нового коаліційного складу.

Потужна російська еліта, фактично толерована гетьманською владою, наприкінці жовтня 1918 р. утворила з колишніх депутатів Державних дум і членів Державної ради Раду державного об'єднання Росії. Її делегація на Яській конференції виступила з українофобськими заявами. Добровольча армія з військово-політичної сили перетворилася на державно-політичне утворення зі власними урядом, збройними силами й певною територією. Послідовна проантантівська позиція зробила її фавориткою в очах держав-переможниць.

Для П. Скоропадського ситуація ставала дедалі критичнішою. Загони Директорії вели бої на підступах до столиці. Німці заявили про нейтралітет. Очікувана рятувальна місія військ Антанти відкладалася. Права група міністрів розробляла план створення повністю проросійського уряду. Гетьман не мав іншого вибору, як рятувати українську державність хоч в якійсь формі. Він розпустив уряд і доручив сформувати новий С. Гербелю — діячеві проантантівських поглядів. Одночасно П. Скоропадський видав грамоту про федерування з найбільшовицькою Росією. Цей документ уже понад століття викликає суперечливі оцінки — від державної зради до геніального тактичного ходу.

Безперечно, такий акт був абсолютно вимушеним кроком, але мав свою логіку й певні політичні розрахунки. П. Скоропадський посилав чіткий сигнал Антанті про готовність приєднатися до спільної боротьби проти більшовиків за відродження «великої Росії», сподівався на її здатність зупинити наступ військ Директорії, намагався залучити до захисту гетьманського правління тисячі російських офіцерів, котрі досі не визнавали українську державність. Як відомо, ці розрахунки не спрацювали.

Крім геополітичних чинників, які детермінували видання П. Скоропадським федеративної грамоти, слід мати на увазі й особисті ментальні, національно-іден-

тифікаційні підстави. Він був людиною дихотомної російсько-української, малоросійської лояльності. Круті злами Першої світової війни гальванізували в його свідомості той чи інший сегмент: російського воїна-захисника «царя та Вітчизни», українського патріота-рятівника Батьківщини, російського федераліста з гіпотетичним баченням місця України у відродженій Росії. Невдовзі після падіння гетьманату, пережитого як особиста драма, колишній очільник Української Держави у рукописі спогадів занотував: «Звичайно, самотійність, якої тоді доводилося суворо дотримуватися через німців, котрі твердо на цьому стояли, для мене ніколи не була життєвою» [17, С. 51]. Саме ця теза й дає ключ до розуміння трансформації політичних лояльностей «малоросіянина знатного походження» Павла Скоропадського, детермінованих викликами Великої війни 1914—1918 рр.

REFERENCES / СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Reient, O., Yanyshyn, B. Velyka viina 1914—1918 rr. u suchasni ukrainskii istoriohrafii. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal*. 2014. 3: 4-21 [in Ukrainian].
[Реєнт О., Янишин Б. Велика війна 1914—1918 рр. у сучасній українській історіографії. *Український історичний журнал*. 2014. № 3. С. 4—21].
2. Reient, O., Serdiuk, O. Persha svitova viina i Ukraina. Kyiv, 2004 [in Ukrainian].
[Реєнт О., Сердюк О. Перша світова війна і Україна. Київ, 2004. 480 с.].
3. Pyrih, R. (Comp.). Ukrainska Derzhava (kviten — hruden 1918 roku): Dokumenty i materialy v 2-kh kn. Kn. 2. Kyiv, 2015 [in Ukrainian].
[Українська Держава (квітень — грудень 1918 року): Документи і матеріали в 2-х кн. Кер. упоряд. Р. Пиріг. Кн. 2. Київ, 2015. 412 с.].
4. Reient, O. (Comp.). Velyka viina 1914—1918 rr. i Ukraina. Kyiv, 2013 [in Ukrainian].
[Велика війна 1914—1918 рр. і Україна. Упоряд. О. Реєнт. Київ, 2013. 784 с.].
5. Reient, O. (Comp.). Velyka viina 1914—1918 rr. i Ukraina: Istorychni narysy: U 2 kn. Kyiv, 2014—2015 [in Ukrainian].
[Велика війна 1914—1918 рр. і Україна: Історичні нариси: У 2 кн. Упоряд. О. Реєнт. Київ, 2014—2015].
6. Troian, S. (Ed.). Velyka viina 1914—1918: vytoky, kharakter, naslidky. Kyiv, 2018 [in Ukrainian].
[Велика війна 1914—1918: витоки, характер, наслідки. Наук. ред. С. Троян. Київ, 2018. 536 с.].
7. Holovchenko, V., Soldatenko, V. Ukrainske pytannia v roky Pershoi svitovoi viiny. Kyiv, 2009 [in Ukrainian].
[Головченко В., Солдатенко В. Українське питання в роки Першої світової війни. Київ, 2009. 448 с.].
8. Hutsalo, L. Persha svitova viina i Ukraina u suchasni ukrainskii istoriohrafii. *Intermarum: istoriia, polityka, kultura*. 2017. 4: 119-131 [in Ukrainian].
[Гуцало Л. Перша світова війна і Україна у сучасній українській історіографії. *Інтермарум: історія, політика, культура*. 2017. № 4. С. 119—131].
9. Vynnychenko, V. Vidrozhennia natsii. Ch. III. Kyiv; Wien, 1920 [in Ukrainian].
[Винниченко В. Відродження нації. Ч. III. Київ; Відень, 1920. 535 с.].
10. Kuraiev, O. Polityka Nimechchyny i Avstro-Uhorshchyny v Pershii svitovii viini: ukrainskyi napriamok. Kyiv, 2006 [in Ukrainian].
[Кураєв О. Політика Німеччини й Австро-Угорщини в Першій світовій війні: український напрямок. Київ, 2006. 454 с.].

11. Nesuk, M. Drama vyboru: Vidnosyny Ukrainy z Tsentralnymy derzhavamy u 1917—1918 rr. Kyiv, 1999 [in Ukrainian].
[Несук М. Драма вибору. Відносини України з Центральними державами у 1917—1918 рр. Київ, 1999. 274 с.].
12. Prytuliak, P. Ukraina i Brestskiy myr: vid pidypsannia do vykonannia (1917—1918 rr.). Kyiv, 2004 [in Ukrainian].
[Пригуляк П. Україна і Брестський мир: від підписання до виконання (1917—1918 рр.). Київ, 2004. 216 с.].
13. Pyrih, R. Diialnist uriadiv Hetmanatu Pavla Skoropadskoho: personalnyi vymir. Kyiv, 2016 [in Ukrainian].
[Піріг Р. Діяльність урядів Гетьманату Павла Скоропадського: персональний вимір. Київ, 2016. 518 с.].
14. Pyrih, R. Hetmanat Pavla Skoropadskoho: mizh Nimechchynoiu i Rosiieiu. Kyiv, 2008 [in Ukrainian].
[Піріг Р. Гетьманат Павла Скоропадського: між Німеччиною і Росією. Київ, 2008. 209 с.].
15. Pyrih, R. Ukrainka hetmanska derzhava 1918 roku: Istorychni narysy. Kyiv, 2011 [in Ukrainian].
[Піріг Р. Українська гетьманська держава 1918 року: Історичні нариси. Київ, 2011. 336 с.].
16. Pyrih, R. Vidnosyny Ukrainy z Tsentralnymy derzhavamy: netypova okupatsiia. Kyiv, 2018 [in Ukrainian].
[Піріг Р. Відносини України з Центральними державами: нетипова окупація. Київ, 2018. 358 с.].
17. Skoropadskiy, P. Spohady: Kinets 1917 — hruden 1918. Kyiv; Philadelphia, 1995 [in Ukrainian].
[Скоропадський П. Спогади: Кінець 1917 — грудень 1918. Київ; Філадельфія, 1995. 492 с.].
18. Troian, S. (Ed.). Velyki derzhavy u svitovii viini 1914—1918: protystoiannia idei i dyplo-matii. Kyiv, 2020 [in Ukrainian].
[Великі держави у світовій війні 1914—1918: протистояння ідей і дипломатій. За ред. С. Трояна. Київ, 2020. 153 с.].
19. Hrushevskiy, M. Po shkodі. *Literaturno-naukovy vistykyk*. T. 172 (kn. XII, hruden 1918: 233-234 [in Ukrainian].
[Грушевський М. По шкоді. *Літературно-науковий вістник*. Т. 172 (кн. XII, грудень 1918). С. 233—234].
20. Myronenko, O. Krakh mariokratii P. Skoropadskoho. *Ukrainske derzhavotvorennia: nevy-trebuvani potentsial*. Kyiv, 1997: 252-260 [in Ukrainian].
[Мироненко О. Крах маріократії П. Скоропадського. *Українське державотворення: невитребуваний потенціал*. Київ, 1997. С. 252—260].
21. Savchenko, V. Pavlo Skoropadskiy — ostannii hetman Ukrainy. Kharkiv, 2008 [in Ukrainian].
[Савченко В. Павло Скоропадський — останній гетьман України. Харків, 2008. 378 с.].
22. Hai-Nyzhnyk, P. Neopolitychna pastka: Hetmanat ta Antanta (1918 r.). *Ukraina dyplo-matychna*. 2019. XX: 27-52 [in Ukrainian].
[Гай-Нижник П. Геополітична пастка: Гетьманат та Антанта (1918 р.). *Україна дипломатична*. 2019. Вип. XX. С. 27—52].
23. Hai-Nyzhnyk, P., Tomenko, M. Taiemnytsi i mify ostannoho hetmana Ukrainy. Kyiv, 2023 [in Ukrainian].
[Гай-Нижник П., Томенко М. Таємниці і міфи останнього гетьмана України. Київ, 2023. 384 с.].

24. Pyrih, R. Vizyt hetmana Pavla Skoropadskoho do Nimechchyny (veresen 1918 r.). 07.09.2023. *Istorychna pravda*. URL: <https://www.istpravda.com.ua/articles/2023/09/7/163096/> [in Ukrainian].
[Пиріг Р. Візит гетьмана Павла Скоропадського до Німеччини (вересень 1918 р.). 07.09.2023. *Історична правда*. URL: <https://www.istpravda.com.ua/articles/2023/09/7/163096/> (дата звернення: 12.04.2024)].
25. Kovalchuk, M. Hetman Pavlo Skoropadskyi: vid samostiinosti do federatsii. 29.04.2018. *Istorychna pravda*. URL: <https://www.istpravda.com.ua/articles/2018/04/29/152371/> [in Ukrainian].
[Ковальчук М. Гетьман Павло Скоропадський: від самостійності до федерації. 29.04.2018. *Історична правда*. URL: <https://www.istpravda.com.ua/articles/2018/04/29/152371/> (дата звернення: 11.04.2024)].
26. Dmytryshyn, V. Povalennia nimtsiamy Tsentralnoi Rady: novi dani z nimetskykh arkhiviv. *Politolobichni chytannia*. 1994. 1: 104–120 [in Ukrainian].
[Дмитришин В. Повалення німцями Центральної Ради: нові дані з німецьких архівів. *Політологічні читання*. 1994. № 1. С. 104—120].
27. Hai-Nyzhnyk, P. Derzhavnyi perevorot 29 kvitnia 1918 r.: prychyny ta perebih zachopennia vlady P. Skoropadskym. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal*. 2011. 4: 132–164 [in Ukrainian].
[Гай-Нижник П. Державний переворот 29 квітня 1918 р.: причини та перебіг захоплення влади П. Скоропадським. *Український історичний журнал*. 2011. № 4. С. 132—164].
28. Savchenko, V. Kvitnevyy perevorot. *Pavlo Skoropadskyi — ostannii hetman Ukrainy*. Kharkiv, 2008: 123–145 [in Ukrainian].
[Савченко В. Квітневий переворот. *Павло Скоропадський — останній гетьман України*. Харків, 2008. С. 123—145].
29. Soldatenko, V. Prykhid P. Skoropadskoho do vlady: mekhanizm derzhavnoho perevorotu. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal*. 2008. 4: 5–18 [in Ukrainian].
[Солдатенко В. Прихід П. Скоропадського до влади: механізм державного перевороту. *Український історичний журнал*. 2008. № 4. С. 5—18].
30. Krakh germanskoj okkupatsii na Ukraine. Moscow, 1936 [in Russian].
[Крах германской оккупации на Украине. Москва, 1936. 205 с.].
31. Groener, W. Lebenserinnerung: Jugend, Generalstab, Weltkrieg. Göttingen, 1957 [in German].
32. Hai-Nyzhnyk, P. Vizyt hetmana Pavla Skoropadskoho do Nimechchyny u konteksti politychnoho zhyttia Ukrainy 1918 r. *Ukraina dyplomatychna*. 2014. XV: 605–615 [in Ukrainian].
[Гай-Нижник П. Візит гетьмана Павла Скоропадського до Німеччини у контексті політичного життя України 1918 р. *Україна дипломатична*. 2014. Т. XV. С. 605—615].
33. Vidnianskyi, S. (Ed.). *Ukraina v istorii Yevropy XIX—XXI st.: Istorychni narysy*. Kyiv, 2020 [in Ukrainian].
[Україна в історії Європи XIX—XXI ст.: Історичні нариси. За ред. чл.-кор. НАНУ С. Віднянського. Київ, 2020. 814 с.].
34. Korostovets, I. Perehovory v Yassakh v 1918 r. *Solukha, P. Dohovir z Moskvoiu proty hetmana Pavla Skoropadskoho*. Chicago, 1973: 297–298 [in Ukrainian].
[Коростовець І. Переговори в Яссах в 1918 р. *Солуха П. Договір з Москвою проти гетьмана Павла Скоропадського*. Чикаго, 1973. С. 297—298].
35. Soldatenko, V. Hetmanat P. Skoropadskoho yak katalizator radykalizatsii pozytsii ukrainskykh politychnykh partii. *Natsionalna ta istorychna pamiat*. 2013. 7: 24–40 [in Ukrainian].
[Солдатенко В. Гетьманат П. Скоропадського як каталізатор радикалізації позицій українських політичних партій. *Національна та історична пам'ять*. 2013. Вип. 7. С. 24—40].

36. Pyrih, R. (Comp.). *Ukrainska Derzhava* (kviten — hruden 1918 r): Dokumenty i materialy v 2-kh. Kn. 1. Kyiv, 2015 [in Ukrainian].
[Українська Держава (квітень — грудень 1918 року): Документи і матеріали в 2-х кн. Кер. упоряд. Р. Пиріг. Кн. 1. Київ, 2015. 790 с.].
37. Ivantsova, O.K. (Ed.). *Getman P.P. Skoropadskij. Ukraina na perelome. 1918 god.* Moscow, 2014 [in Russian].
[Гетман П.П. Скоропадский. Украина на переломе. 1918 год. Отв. ред. и отв. сост. О.К. Иванцова. Москва, 2014. 1087 с.].
38. Golitsin, A. *Vospominaniya*. Moscow, 2008 [in Russian].
[Голицин А. Воспоминания. Москва, 2008. 608 с.].
39. Kovalevskyi, M. *Pry dzherelakh borotby: Spomyny, vrazhennia, refleksii*. Innsbruck, 1960 [in Ukrainian].
[Ковалевський М. При джерелах боротьби: Спомини, враження, рефлексії. Інсбрук, 1960. 649 с.].
40. Hai-Nyzhnyk, P. *Hramota pro federatsiiu 1918 r.: vymushenyi taktychnyi krok zadlia poriatunku Ukrainsoi Derzhavy chy zavbachlyva stratehiia na vidnovlennia yedynoi Rosii. Hileia*. 2018. 138 (11). Ch. 3. Politychni nauky: 40-57 [in Ukrainian].
[Гай-Нижник П. Грамота про федерацію 1918 р.: вимушений тактичний крок задля порятунку Української Держави чи завбачлива стратегія на відновлення єдиної Росії. *Гілея*. 2018. Вип. 138 (№ 11). Ч. 3. Політичні науки. С. 40—57].
41. Lytvyn, S. *Skoropadskiy i Petliura: sprobа sprostuvannia deiakykh mifiv v istoriohrafii Ukrainsoi Derzhavy 1918 r. Hetman Pavlo Skoropadskiy ta Ukrainska Derzhava 1918 r.* Kyiv, 1998: 279-294 [in Ukrainian].
[Литвин С. Скоропадський і Петлюра: спроба спростування деяких міфів в історіографії Української Держави 1918 р. *Гетьман Павло Скоропадський та Українська Держава 1918 р.* Київ, 1998. С. 279—294].
42. Bondarenko, K. *Do pytannja pro "moskovsku oriiientatsiiu" hetmana Pavla Skoropadskoho. Ostannii hetman: Yuvileinnyi zbirnyk pamiaty Pavla Skoropadskoho (1873—1945)*. Kyiv, 1993: 94-95 [in Ukrainian].
[Бондаренко К. До питання про «московську орієнтацію» гетьмана Павла Скоропадського. *Останній гетьман: Ювілейний збірник пам'яті Павла Скоропадського (1873—1945)*. Київ, 1993. С. 94—95].
43. Papakin, H. *Pavlo Skoropadskiy: patriot, derzhavotvorets, liudyna: Istoryko-arkhivni narysy*. Kyiv, 2003 [in Ukrainian].
[Папакін Г. Павло Скоропадський: патріот, державотворець, людина: Історико-архівні нариси. Київ, 2003. 282 с.].
44. Ralduhina, T. *Federatsiina hramota Pavla Skoropadskoho: vnutrishni i zovnishni chynnyky yii proholoshennia. Natsionalnyi muzei istorii Ukrainy: postup u tretie tysiacholittia*. Kyiv, 2004: 57-58 [in Ukrainian].
[Ралдугіна Т. Федераційна грамота Павла Скоропадського: внутрішні і зовнішні чинники її проголошення. *Національний музей історії України: поступ у третє тисячоліття*. Київ, 2004. С. 57—58].
45. Yefremov, S. *Publitsystyka revoliutsiinoi doby (1917—1920 rr.): U 2 t. T. 2.* Kyiv, 2014 [in Ukrainian].
[Єфремов С. Публіцистика революційної доби (1917—1920 рр.): У 2 т. Відп. ред. і кер. упор. В. Верстюк. Т. 2. Київ, 2014. 543 с.].

Надійшла / Received 03.06.2024

Ruslan PYRIH

Doctor of Historical Sciences (Dr. Hab. in History), Professor,

Chief Research Fellow,

Institute of History of Ukraine of the NAS of Ukraine (Kyiv, Ukraine)

ruslan_pyrih@ukr.net

<https://orcid.org/0000-0001-6232-210X>

THE UKRAINIAN HETMANATE STATE

IN THE IMPERATIVES OF THE END OF THE WORLD WAR (1918)

The purpose is to study the impact of the outbreak of the World War I on the fate of the Ukrainian Hetmanate state project, which was born of the Central European empires. The role of the pragmatic interests of the German-Austrian allies, the geopolitical plans of the Entente victorious countries, and P. Skoropadskyi's conscious visions in the Hetmanate's transition from declared independence to the revival of "Great Russia" is determined. **The methodological basis** is the principles of historicism, problem-chronological, and personalization of events. Particular attention is paid to the critical analysis of historiographical sources and their verification. **The novelty** lies in the systematic coverage of the impact of global factors of the final stage of the Great War on the processes of Ukrainian state-building, in particular the rise and collapse of the Skoropadskyi's Hetmanate, the reasons for the variability of political loyalties of the head of state, which led to the rejection of Ukraine's independence in favor of the revival of federal Russia, are thoroughly investigated. **Conclusions.** The author proves that the creation and fall of the Ukrainian Hetmanate was determined by the military and political conflicts of the World War I. Its rigid attachment to one of the warring blocs gave it the status of a satellite of the Central Powers. Hetman of Ukraine found himself in the position of a voluntary and forced Germanophile, whose state worked to strengthen the Quadruple Alliance with its food and raw material resources. It is proved that the statements about the hetman's secret ties with the French and British common in modern Ukrainian historiography are conspiracy theories, and he refuted them. The sharp turn in the course of the Great War, the crushing defeat of the Hetmanate's allies, forced Skoropadskyi to look for ways to save the state. However, the Entente's firm course toward the revival of Russia left him no choice. Hetman's proclamation of the federal charter was a step forced by the geopolitical situation, the radicalization of the socialist opposition, and the leadership of the Volunteer Army in the united anti-Bolshevik front. The dichotomous Russian-Ukrainian mentality of the hetman, whose Russophile segment was galvanized by the critical situation, also played a role. However, even these hypothetical hopes for Ukrainian statehood preservation were dashed by the consequences of the Great War.

Keywords: *Ukrainian State, German Empire, World War I, Quadruple Alliance, Entente, P. Skoropadskyi, Wilhelm II, W. Groener, E. Henno.*